

W-mail

jaargang 9 (2008) nummer 1

INHOUD

Berichten van bestuur en redactie

Redactie van W-mail weer voltallig
Vindplaatsen middeleeuwse handschriften
WEMAL-studiedag 20 november 2008

De mysterieuze maan Galerigap

Overpeinzingen rondom een naam
Jaap Staal

Repertorium van Ria Jansen-Sieben

Aanvullingen V*
Ria Jansen-Sieben

WEMAL-project 'Bartholomeus Engelsman'

Verslag eerste fase – de 'ruwe' transcriptie
Noor Versélewel de Witt hamer

Recent verschenen literatuur en recensies

Erwin Huizenga

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE

REDACTIE VAN *W-MAIL* WEER VOLTALLIG

In het vorige nummer van *W-mail* nam Jaap Staal afscheid als redactielid. Met ingang van dit nummer is zijn taak overgenomen door Frederiekje de Jongh. Frederiekje studeerde in 2003 af als mediëviste aan de Universiteit Utrecht. Voor haar doctoraalscriptie deed zij onderzoek naar het publiek van de Oudfranse *Sydrac* en de Middelnederlandse en Middelenengelse vertalingen. Daarna deed ze een paar jaar helemaal niets meer met haar studie, al bleef ze nog wel actief in het bestuur van Firapeel, Vereniging voor Mediëvistiek. In 2006 werd ze plotseling gevraagd om samen met Annemarie Lavèn het boekje ter gelegenheid van de Week van de Geschiedenis te schrijven. Tijdens het schrijven van *Toverrecepten uit de Middeleeuwen* besefte Frederiekje hoezeer ze de artesliteratuur miste en dus sloot ze zich vorig jaar aan bij het Bartholomeusproject van WEMAL. Ondertussen verdient ze haar brood als archiefanalist bij de overheid, waar ze archieven uitzoekt, inventariseert en zonodig gewetenloos vernietigt(!).

VINDPLAATSEN MIDDELEEUWSE HANDSCHRIFTEN

De Koninklijke Bibliotheek te Den Haag heeft een overzicht gedigitaliseerd van alle middeleeuwse manuscripten die zich in Nederlandse verzamelingen bevinden. Veel weten we daar van dankzij ons onvolprezen *Repertorium*, maar dit overzicht bevat ook de manuscripten die in een andere taal dan het Nederlands zijn gesteld. Het is te vinden op de website <http://www.mmdc.nl>

WEMAL-STUDIEDAG 20 NOVEMBER 2008

Deze studiedag zal in het teken staan van het Bartholomeusproject en het beoogde vervolg daarop, en van de nieuwe bloemlezing, die binnenkort zal verschijnen. In de volgende *W-mail* tref je het programma van deze studiedag aan, maar noteer alvast de datum!

DE MYSTERIEUZE MAAN GALERIGAP

Jaap staal geeft hier een voorzet om een onopgelost probleem van de Sidrac-groep ter discussie te stellen. Wij nodigen iedereen die hieraan een bijdrage wil of kan leveren uit, om een reactie naar de redactie van W-mail te sturen (zie het colofon).

OVERPEINZING RONDON EEN NAAM

Vraag 294 van de *Sidrac* luidt volgens Van Tol: "De coninc vraecht: In wat uren ende in wat saysoene was Adam gemaect? Sidrac antwort den coninc: Inden ij iersten dagen van der manen die Adam ierstwerf noemde Galerigap soe werti ierst ghemaect ende dat was op enen Vriendach, maer doense Adam ierst sach wassi van iij dagen ende hietse prieme."¹

Het Oxfordse handschrift waarop Van Tol zijn editie baseerde, heeft Galeriap; hij heeft hier naar het Franstalige hs. uit Den Haag geëmmendeerd. Hs. B(russel) heeft Galeligap. De Franse tekst waarop Ruhe zijn uitgave baseerde, heeft gahrgap.²

De maan werd geschapen op de vierde dag van de Schepping, Adam op de zesde. Naar onze begrippen was de maan toen twee dagen oud, maar wij tellen vanaf de dag van waaruit gerekend wordt, en de middeleeuwen tellen die dag mee. Voor hen was de maan toen inderdaad drie dagen oud. En ook dat Adam de maan toen 'prieme' noemde, klopt. Sacrobosco o.a. onderscheidt niet zoals wij vier maangestalten, maar acht, en de eerste heet Prima Luna.³

Maar waar komt de naam Galerigap vandaan? De groep van zeven die de bloemlezing *Het boek van Sidrac* bezorgde, heeft zich daar meermalen het hoofd over gebroken, maar is er niet uit gekomen. Grieks is het niet, Latijn is het niet, Arabisch is het niet, Hebreeuws is het niet en Aramees is het ook niet. Wellicht is het Oudnoors. Wij vinden in de Edda de naam Ginnungagap. De Wikipedia zegt hierover: "De Ginnungagap was aan het begin der tijden de ontmoetingsruimte tussen nevels en vuur, voordat de kosmos zich in deze leegte vormde." Het woord heeft vier lettergrepen, net als Galerigap, het is geen maan, maar het slaat wel op iets uit het begin der tijden.

Is het raar dat iets uit de Edda opduikt in de *Sidrac*? Nee. Het zou interessant zijn om na te gaan uit welke bronnen de auteur van de vragen en antwoorden heeft geput, maar waarschijnlijk is dat voor een groot gedeelte onbegonnen werk. Veel zal hij hebben ontleend aan orale overlevering en daar komt overlevering van verhalen uit verre streken bij. Een mooi voor-

beeld is vraag 74, waarin Sidrac vertelt over allerlei wezens die de 1302 eilanden in de zee bewonen. Er zijn lieden, zegt hij, die tappen op hun billen hebben. Dat is een reminiscentie aan de steatopygie van Hottentottenvrouwen. Hij noemt de gewoonte van Papoeastammen waar mannen en vrouwen in gescheiden huizen wonen en slechts enkele keren per jaar bij elkaar samenkomen. Hij refereert aan de weduwenverbranding in India.

Correct zijn zijn verwijzingen niet. Daarvoor zijn de verhalen door teveel monden gegaan. Maar ze zijn nog wel te traceren. En zo denk ik, dat de ontmoetingsruimte tussen nevels en vuur Gunningagap tot de maan Galerigap is geëvolueerd. Ik vermoed dat Van Tol –wiens opleiding meer met oude Germanistiek te maken had dan die van moderner neerlandici– dat ook heeft gedacht. Waarom zou hij anders die g hebben geëmendeerd?

Jaap Staal

NOTEN

¹ J.F.J. van Tol, *Het boek van Sidrac in de Nederlanden*. Amsterdam 1936, p. 176.

² *Sydrac le philosophe. Le livre de la fontaine de toutes sciences. Edition des enzyklopädischen Lehrdialogs aus dem XIII. Jahrhundert*. Herausgegeben von Ernstpeter Ruhe. Wiesbaden 2000, nr. 488.

³ *Ioannis de Sacrobvsto libellus, de Anni ratione: seu, vt vocatur vulgo, Computus Ecclesiasticus*. Antverpiae. Apud Ioannem Richardum in Sole aureo. Cum priuilegio Caesario, subsignato, P. de Lens. 1547, p. C vii, v. (46).

REPERTORIUM VAN RIA JANSEN-SIEBEN

AANVULLINGEN V*

OP HET *REPERTORIUM VAN DE MIDDELNEDERLANDSE ARTES-LITERATUUR*,
DEEL 2

- p. 369, bij L 50, toevoegen:

3. Henriët FURNEE, Over pitanties en propijnen. In: *Spiegel Historiae* 9 (1974) 560-563.

- p. 370, bij L 70, wijzigen in **5.1**:

‘KB, KAW XVI, ed. CLARISSE’ vervangen door: ‘KB, KAW XVI: **2.1**’

‘KB, 76 E 4’ vervangen door: ‘KB, 76 E 4: 2.1, ed. CLARISSE’.

- toevoegen aan **5.1**:

Brussel, KB, 837-845: **2.11**, ed². De PAUW

Wolfenbüttel, HAB, 18.2 Aug. 4°: **2.3**, ed. LEENDERTZ

- p. 370, bij L 100:

de signatuur ‘UB, BPL, 1753’ vervangen door ‘UB, Ltk. 1753’

‘3’ vervangen door ‘**3.1**’

- p. 371, bij L 160, inlassen:

3 Ria HOGERVORST, BPL 3094, een anoniem chirurgisch handschrift. Een kopie van Jan Yperman? In: *Scientiarum Historia* 21 (1995) 3-12.

- p. 372, bij L 170, inlassen:

2.1 bis ff. 89r-90r: **magische tekst**. Ed. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlands taalgebied*. Gent, 1997, nr. 397.

Inlassen in **2.12**: 'De magische recepten hierin: ed. BRAEKMAN (zie **2.1 bis**)'.

- p. 377, **5** volledig vervangen door:

Brussel, KB, II 1288 (17de-eeuwse kopie)

Privé-hs. Neeff

Gent, UB, 630 (19de-eeuwse kopie)

Gent, UB, 1308 (19de-eeuwse kopie)

- Zie ook DRUKKEN.

- p. 377, inlassen:

UB, Ltk. 953 L 381

1 16 ff., vroeg 15de eeuw

2 **alchemistische recepten**.

3 Karl STOOKER en Theo VERBEIJ, Egmonds goud. In: *Literatuur* 9 (1992) 291-193.

- p. 377, bij L 390:

- in **2.1** vervangen: 'VMKA 1968' door 'VMKA 1986'

- toevoegen aan **2.2**: Ed.2. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie*, nrs. 18, 21, 57, 67, 138 en 141.

- p. 379, inlassen:

Leipzig, UB, Hs. 1658 L 505

1 ca. 1500; 30 ff.

2 **af laten voor de Kerken van Rome**. *Inc. Suncte iohannes kercke...* Ed. MIEDEMA, N 15.

3 Lievens.

- p. 381, inlassen:

Stadsarchief Leuven, 7272 L 545

1 Lubbeek, anno 1477

2 «Amendes, compositions etc. payées au mayeur de Lubbeek avec de nombreuses notes personnelles de celui-ci (1474-1500)»

- ff. 69v-72v (anno 1477): **17 veterinaire recepten**

Ed.1. Louis de MAN, *Bijdrage tot een systematisch glossarium van de Brabantse oorkondentaal. Leuvens Archief van circa 1300 tot 1550*. Deel 1. Brussel, 1956. [Niet verder verschenen.]

Ed.2. J.B. BERNS, Een handvol recepten voor ziekten van het paard. (Archief Leuven 7272, Lubbeek, anno 1477) In: *Cultuurhistorische caleidoscoop ...*, 29-38.

3 hs. verloren (verbrand?)

- p. 383, inlassen:

Leuven, UB, s.q. [5] L 675

1 ca. 1500/1530; perkament in papieren verzamelhandschrift

2 **Jan van Boendale**, *Hoemen ene stat regeren sal* (24 regels), geschreven door Govaert Grotaert van Os, uit 's-Hertogenbosch.

3 Facsimile en beschrijving in: *Van Croesus tot Keizer Karel*. Preciosa tot circa 1550. Een selectie uit de aanwinsten 1971-1996. Leuven, Centrale Bibliotheek, 1996, cat.nr. 17, pp. 26-27.

5 Brussel, KB, 837-845: **2.5 bis**

- p. 383, bij L 680, toevoegen aan **2.2**:
Ed. BRAEKMAN, *Witte en zwarte magie...*, nr. 12.
- inlassen:
3 hs. thans in Nottingham, Univ. Library.

- p. 387, toevoegen aan **2.2**:
Ed.4. Nolanda KLUNDER, *Lucidarius. De Middelnederlandse Lucidarius-teksten en hun relatie tot de Eurposesse traditie*. Amsterdam, 2005.

- p. 388, toevoegen aan **2.4**:
Ed.4. H. PLEIJ, *Dromen van kokanje. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven*. Amsterdam, 1997.

- p. 390, bij L 780, toevoegen na **4.2**:
4.3 Röhricht nr. 535.
- toevoegen aan **5.8**:
Göttingen, UB, Cod. Theol. 295 i

- p. 390, bij L 810, toevoegen:
5 Brussel, KB, II 1332: **2.4**
Brussel, KB, IV 94: **2.2**
Brussel, KB, IV 317
Brussel, KB, IV 428
Sint-Truiden, IFG, mss. a 8²
Utrecht, CC, 101

- p. 390, bij L 820, toevoegen aan **2**:
Ed. MIEDEMA, N 16.

- p. 390, inlassen:
BL, Add. 35.987 L 825
1 vóór 1509
2 **liedboek** van Hieronymus Lauweryn van Watervliet.

- p. 391, bij L 830, toevoegen aan **2**:
Ed. 2. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie...*, nrs. 98, 99, 100, 101.

- p. 391, bij L 840, toevoegen aan **5**:
Brugge, SA, Oud Archief, reeks nr. 5382, ed. GEIRNAERT.

- p. 392, bij L 890, toevoegen aan **2.3**:
hierin **4 magische formules**.
Ed. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie...*, nrs. 127, 132, 134, 136.

- p. 394, bij L 930, vervangen in **1**:
'228 ff.' wijzigen in '145 ff.'

- p. 395, bij L 950, toevoegen aan **2**:

Ed. W.L. BRAEKMAN, Een anonieme middeleeuwse alchemist-goudmaker aan het werk (ca. 1500). In: *VMKANTL* 2003, 97-139.

- p. 396, bij L 950, in **2.10** schrappen:

‘Editie in voorbereiding: KEIL/JANSEN-SIEBEN’ en vervangen door:

‘Ed. R. JANSEN-SIEBEN, Middelnederlandse eik-, eikel-, galappel- en misteltraktaten. In: C. de BACKER (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop*. Gent, 1992, 291-312.

- p. 392: L 980 schrappen!

- p. 398: inlassen:

BL, Sloane 3736 L 985

1 26 ff.; 16de eeuw

2 ff. 12v-13v: losse **medische recepten** (Ndl. en Latijn): *Remedia contra varios morbos aut defectis experimento comprobata*.

Inc. Tegens cortheit vanden adem Neempt...

Ed. W.L. BRAEKMAN, Zestiende-eeuwse geneeskundige recepten van Meester Jan Jacob uit Roosendaal. In: *Volkskunde* 93 (1992) 75-93.

- p. 399, bij L 990, toevoegen:

5 Cambridge, TC, O.q.31

Darmstadt, HLHB, 2635

Erfurt, WAB, Ampl. Fol. 267

Neurenberg, GNM, Hs. 147589: **2.1**

Stockholm, KB, X 97: **2.2**

Utrecht, UB, 694: **2.1**

- p. 400, bij L 1060, toevoegen aan **2.1**:

Ed. W.L. BRAEKMAN, Technische Middelnederlandse recepten uit de late vijftiende eeuw. In: *VMKANTL* 1992, 33-61.

- toevoegen aan **2.5**:

Ed. BRAEKMAN (zie **2.12**)

- inlassen na **2.6**:

2.6 bis f. 73r: slangenhidtraktat van Johannes Paulinus

Inc. Als die mane is in den eersten graet van aries ...

Ed. BRAEKMAN (zie **2.12**), p. 82-84.

- toevoegen aan **2.7**:

Ed. BRAEKMAN (zie **2.1**)

- toevoegen aan **2.10, 2.11, 2.12**:

Ed. (partim) BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie...*

- toevoegen aan **2.10** en **2.13**:

Ed. BRAEKMAN (zie **2.1**)

- toevoegen na **3.2** [**3.3** wordt daarna **3.4**]:

3.3 : 2.6 bis *VL*² 6, 382-386 (KAHLE / KEIL)

- p. 402, bij L 1070, toevoegen aan **5.1 : 2.6**:

Druk: 1514 Tscep vol wonders, cap. 89-101: sub MEDICIJNBOEK

- p. 407, bij M 20, toevoegen aan **2.12**:

Ed. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie...*

- inlassen na **3.4**:

3.4 H.P.W.G. LINDERS, Handschrift 85 Gemeentearchief Maastricht. Gegevens, informatie en uitwerkingen van tijdrekenkundige aard in een vijftiende-eeuws handschrift. In: *Cultuur-historische caleidoscoop*. Gent, 1992, 403-414.

- p. 407, inlassen:

Maastricht, [ubi?]

1 apothekersreglement

Ed. P. van der WIELEN en E.C.M.J. HOLLMAN, Bijdragen tot de geschiedenis van de pharmacie in Maastricht. In: *Pharmaceutisch Weekblad* 1921, 758.

- p. 410, bij M 100, toevoegen na **3.3**:

3.5 H.J.A.M. LAMERS, De Vocabularius Saxonicus. Onderzoek naar de herkomst van Hs. I 603 nr. 4 van de Stadtbibliothek te Mainz. [s.l.], 1955.

- p. 410, inlassen:

Massachussets, Dutch 13 M 115

2 computistische cirkels. Inc. In dese teghenwoerdigher sirkel vijntmen maen prijnm...

3 Christine BOOT, in: *ABB* 50 (1979) 310-371.

- p. 410, inlassen:

Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief, Hs. Muizen 5 M 119

1 110 ff.; na (in?) 1541 (zie f. 107r)

2.1 ff. 1r-33r: **voorschriften m.b.t. de maaltijden volgens de kerkelijke kalender**

2.2 ff. 33r-39r: **kleding, weven, bleken, vlas, laken, droogscheerder**

2.3 f. 39v: **fermerie**

2.4 ff. 40r-v: **keukenrecept**

2.5 f. 46r: **kleding van weeskinderen**

2.6 ff. 87v-89r, 94v-99r: **rekenen**

2.7 ff. 99v-101r: **maten en gewichten**

- p. 410, inlassen:

Mechelen, SA, Ord. Mag. S.V. n° 1 M 125

1 anno 1536

2 f. 120: **medische ordonnantie**

Inc. Om te remedieren ende te versiene op de groote abuysen ende inconvenienten...

Ed. G. van DOORSLAER, Aperçu historique sur la Médecine et les Médecins à Malines avant le XIXe siècle. In: *Bulletin du Cercle Archéologique, Littéraire et Artistique de Malines avant le XIXe siècle* 10 (1900) 121-300; p. 151-5.

- p. 411, bij M 120, toevoegen aan **2.17**:

Ed. R. JANSSEN-SIEBEN, Middelnederlandse eik-, eikel-, galappel- en misteltraktaten. In: C. de BACKER (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop*. Gent, 1992, 291-312.

- toevoegen aan **2.18**:

Hierin (p. 147) **ziektekleurendiagnose**.

- toevoegen na **2.19**:

3 G. van DOORSLAER [zie boven], p. 171-2.

5 : **2.18** (ziektekleurendiagnose):

Brussel, KB, IV 1238: **2.9**

Leiden, UB, Cod. Vossius Chym. Oct. 6: **2.11**

- p. 411, inlassen:
Metz, Bibliothèque Municipale, 176 M 145

2 Guy de Chauliac, Chirurgia parva

3 oostelijk Mnl. / Mhd.

- p. 412, bij M 150, wijzigen in **2.6.6**:

‘Editie in voorbereiding [etc.]’ vervangen door: ‘Ed. R. JANSEN-SIEBEN, Middelnederlandse eik-, eikel-, galappel- en misteltraktaten...’ [zie boven].

- wijzigen in **2.6.10**:

‘Editie in voorbereiding [etc.]’ vervangen door: Willem F. DAEMS, Gundolf KEIL und Ria JANSEN-SIEBEN, Petrol-Reklamezettel. In: Gundolf KEIL (Hrsg.), «*ein teutsch puech machen*». *Untersuchungen zur landessprachlichen Vermittlung medizinischen Wissens*. (Wissensliteratur im Mittelalter 11.) Wiesbaden, 1993, 470-489.

- p. 414, bij M 160, toevoegen aan **2.12** en **2.15**:

Ed. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie*, nrs. 135 en 140.

- p. 416, bij M 220, toevoegen:

Ed.3. W.L. BRAEKMAN, Zesentwintig schaak-partita uit de *Bonus socius* in Middelnederlandse versie. In: *Volkskunde* 90 (1997) 158-173.

- p. 416, bij M 260, toevoegen aan **2**:

Ed. Ria JANSEN-SIEBEN, Christus wart inden wynter besneden. Een vijftiende-eeuwse metrische kalender. In: Anny RAMAN et Eugène MANNING (eds.), *Miscellanea Martin Wittek. Album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek*. Louvain-Paris, 1993, 233-242.

Ria jansen Sieben

WEMAL-PROJECT 'BARTHOLOMEUS ENGELSMAN'

VERSLAG EERSTE FASE – DE 'RUWE' TRANSCRIPTIE

HET VOORTRAJECT

Alweer zo'n twee jaar geleden vatte WEMAL het ambitieuze plan op om een editie te bezorgen van de Middelnederlandse vertaling van de 13de-eeuwse encyclopedie *De proprietatibus rerum* van Bartholomaeus Anglicus. Deze vertaling is bekend onder de titel *Van den proprieteyten der dinghen* en is overgeleverd in een incunabel (1485) van de persen van de Haarlemse drukker Jacob Bellaert. Natuurlijk blijft zo'n belangrijk werk niet onopgemerkt in de archieven liggen sluimeren en er is dan ook een uitstekend proefschrift aan gewijd door Saskia Bogaart¹, naast studies en edities van delen van de tekst. Maar een integrale editie van de Middelnederlandse vertaling –ruim 900 dichtbedrukte bladzijden– is tot nu toe niet verschenen, en daar komt WEMAL in beeld.

Het moest toch haalbaar zijn om uit het ledenbestand van WEMAL een behoorlijke groep artesliefhebbers te interesseren voor dit mega-project. Hiervan uitgaande benaderde Orlanda Lie de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren (DBNL), het Huygens Instituut (HI) en het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL), die elk vanuit hun eigen optiek belangstelling hadden voor een editie van de *Proprieteiten* en daaraan een bijdrage wilden leveren. Het zou in eerste instantie een digitale editie worden en de keuze van het te gebruiken exemplaar viel op Ned. Inc. 29a van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam. Daar mochten we anderhalf jaar geleden in een eenvoudige opstelling en in sneltreinvaart alle bladzijden van de encyclopedie fotograferen, een eerste wankel stap op de lange weg naar de editie, want deze foto's bleken nog intensief bewerkt te moeten worden om aan onze eisen te voldoen. Diverse mensen gaven hiertoe een (wanhopige) aanzet, maar de grote klus werd uiteindelijk door een professionele studio geklaard, en toen waren we weer een half jaar verder: hoogste tijd om onze plannen aan alle WEMAL-leden voor te leggen.

Dit gebeurde op een studiedag, waar vertegenwoordigers van WEMAL en de betrokken instituten het belang en de diverse aspecten van een digitale editie van de *Proprieteiten* hebben toegelicht. Het verslag van deze studiedag is te lezen in de vorige *W-mail*. Hier vermeld ik alleen, dat we uiteindelijk besloten om voor de editie gebruik te maken van het programma e-Laborate, dat momenteel door het HI wordt ontwikkeld, en dat er een stuurgroep werd benoemd om dit project in goede banen te leiden.

WERKEN MET E-LABORATE – VALLEN EN OPSTAAN

Nadat op de studiedag een groot aantal transcribenten zich bereid had verklaard aan dit project mee te werken, konden we van start gaan met de eerste fase, de 'ruwe' diplomatische transcriptie. Maar wie, o wie zou die kar gaan trekken? Vanuit de stuurgroep waren Marjolijn Saan en ondergetekende (in de wandelgangen de paginapolitie) bereid deze taak op zich te nemen, waarbij de technische ondersteuning door het HI natuurlijk onontbeerlijk was. De 924 foto's van de encyclopedie werden op volgorde gezet, voorzien van een moderne foliëring, uittrentreuren gecontroleerd, en vervolgens in e-Laborate ingevoerd. Daarnaast maakten we een eerste versie van onze transcriptierichtlijnen en van de handleiding voor e-Laborate, en een bescheiden etiquette om de voetangels te omzeilen van het simultaan werken in dit webprogramma. Ongeveer 25 min of meer ervaren transcribenten zouden immers aan de slag moeten met een (deels) onbekende tekst en met een experimenteel programma, en het was nu ook weer niet de bedoeling dat we aan elkaars transcriptie gingen sleutelen of tekst vanuit een ander programma in e-Laborate gingen plakken integendeel!

Na deze voorbereidingen kwam de projectgroep op 28 september 2007 bij elkaar in het Huygens Instituut voor instructie en een oefenronde, en daar konden dan de eerste langverbeide pagina's (soms zelfs hele boeken) geclaimd worden ter transcriptie. Voor de paginapolitie nam het patrouilleren op de website een aanvang en langzaam kwam de transcriptie op gang. Al gauw bleken de richtlijnen en de handleiding op een aantal punten te summier, en ook e-Laborate wilde nog wel eens haperen. De vragen en opmerkingen van de transcribenten vlogen ons om de oren, zodat er per e-mail en in de logboeken op de website een levendige correspondentie ontstond, enerzijds tussen begeleiders en transcribenten over alles wat niet duidelijk was of niet lukte of gewoon (nog) niet kon met e-Laborate, anderzijds tussen begeleiders en het HI –in de persoon van Joris van Zundert– hoe de technische bugs en onze wensen respectievelijk opgelost en vervuld konden worden.

Zo raakten we verwickeld in een dynamisch proces van transcriberen en experimenteren met e-Laborate, het bijstellen van de transcriptierichtlijnen, het aanpassen van de handleiding van e-Laborate naar gelang de ontwikkeling van het programma, en de nooit-aflatende com-

municatie die hiermee gepaard gaat. We kenden momenten van grote frustratie, bijvoorbeeld als een wijziging van de richtlijnen veel extra werk en soms ook nieuwe technische problemen opleverde, zoals de invoering van de beruchte cursieven, of als e-Laborate haperde voordat je een aanzienlijk deel van je transcriptie had opgeslagen, zodat je het werk tandenknarsend kon overdoen. Maar we beleefden ook de kicks van het experiment, door te worstelen met het soms weerbarstige e-Laborate, door zelf de website te editeren (privilege van begeleiders) en met onze feedback een niet onbelangrijke rol te spelen in de ontwikkeling van een editieprogramma op maat.

Tegenover de beperkingen die e-Laborate nu nog heeft, zoals het ontbreken van een zoeken-ervangfunctie, wegen bij ons groepsproject de efficiënte coördinatie en communicatie, het uniforme eindproduct en nog vele andere voordelen toch zwaarder, ook in de volgende fasen van het project. En het is mooi om te zien hoe uiteindelijk alle kleine en grote parsen van de diverse transcribenten samenvloeien tot de 'ruwe' transcriptie van de encyclopedie, die ons in deze fase voor ogen stond. En helemaal mooi als het ook nog lukt om de strak opgelegde deadline te halen, quod factum est!

NAAR EEN DIPLOMATISCHE EDITIE OF MEER?

Tenslotte konden we begin april 2008 met enige trots berichten dat de eerste fase is afgerond. De volledige tekst van de encyclopedie met een aanzet tot annotaties 'staat' in e-Laborate, dankzij de inzet van een grote groep transcribenten en van de programmeurs van het HI. Maar deze diplomatische transcriptie is natuurlijk nog lang geen editie. Dus stak de stuurgroep de koppen bij elkaar om de verwachtingen en wensen van WEMAL en de betrokken instituten omtrent de digitale editie te inventariseren en om het vervolgtraject van het project te bespreken. Daar viel de belangrijke beslissing dat WEMAL zich wil beperken tot het bezorgen van een diplomatische editie van de *Proprieteyten*, zodat de tekst op korte termijn beschikbaar zal zijn voor onderzoekers en belangstellenden, met de aantekening dat de vertaling kritisch vergeleken dient te worden met het originele Latijnse werk.² De transcriptie zal in e-Laborate voltooid worden en kan vervolgens door het HI worden omgezet naar verschillende editieformats, waarbij de specifieke wensen van alle betrokkenen gehonoreerd zullen worden. Maar dat is nog toekomstmuziek.

De tweede fase van het project omvat de collatie van de 'ruwe' transcriptie, nog steeds in e-Laborate. Een commissie met de benodigde expertise, die vanuit de stuurgroep is samengesteld, gaat zich bezighouden met de correctie van de transcriptie, maar vooral ook met de uniformering en uitbreiding van het notenapparaat, met alle toekomstige gebruikers van de editie in gedachten. Na het vlotte transcriberen van de eerste fase wordt dit het onvermijdelijk taaie technische werk, en natuurlijk gaan we opnieuw in de clinch met e-Laborate, want de ontwikkeling van het programma vordert met het gebruik, en we hebben nog een waslijst met wensen!

Nu zou je kunnen denken dat WEMAL niet veel profijt meer zal hebben van de door ons gesuggereerde en deels nog uit te voeren verbeteringen en uitbreidingen van e-Laborate, maar niets is minder waar. In de stuurgroep is namelijk het idee gelanceerd dat de diplomatische editie van de *Proprieteyten* een eersteling zou kunnen zijn in een reeks van soortgelijke edities, aansluitend bij de doelstelling van WEMAL om het artesonderzoek te stimuleren, en bovendien waardevol voor de betrokken instituten met hun specifieke doelen voor ogen. De stuurgroep heeft al wat gestoeid met ideeën voor de vervolgitgaven in deze geïntendeerde reeks, wat zeker ter sprake zal komen op de volgende studiedag rondom het Bartholomeus-project en meer. Voor de WEMAL-leden die met veel plezier aan de *Proprieteyten* hebben

meegewerkt of die graag aan een volgende editie mee willen werken, geldt nu alvast: polijst uw toetsenborden!

Noor Versélewel de Witt Hamer

¹ S. Bogaart, *Geleerde kennis in de volkstaal. Van den proprieteyten der dinghen (Haarlem 1485) in perspectief*. Hilversum 2004.

² Willem Kuiper is momenteel bezig met een kritische editie van Boek 17 van de *Proprieteyten*, nadat hij met een groep studenten in het kader van het WEMAL-project de diplomatische transcriptie van Boek 17 en Boek 19 verzorgde. Voor meer informatie: wkuiper@xs4all.nl

WIE GEEFT ONZE WEMAL-REEKS EEN NAAM?

Voor de reeks diplomatische edities die WEMAL in samenwerking met het HI, het INL en de DBNL wil opzetten, zoeken wij nog een naam. Bij dezen een oproep aan alle leden om je creativiteit, taalgevoel en pr-capaciteiten te bundelen en je ideeën voor een treffende naam te sturen naar ons secretariaat: erwin.huizenga@planet.nl (wordt vervolgd).

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

F.B. Brévar, 'Between Medicine, Magic, and Religion. Wonder Drugs in German Medico-Pharmaceutical Treatises of the Thirteenth to the Sixteenth Centuries'. In: *Speculum. A Journal of Medieval Studies* 83 (2008), nr. 1, p. 1-57.

Zeer uitvoerig en bijzonder goed gedocumenteerd artikel (alleen de noten maken dit artikel de moeite waard om door te spitten) over Duitse middeleeuwse beschrijvingen van geneesmiddelen waaraan een wonderbaarlijke genezingskracht werd toegekend. De auteur concentreert zich achtereenvolgens op plantaardige wondermiddelen, gevolgd door minerale en dierlijke *wonder drugs*. Speciale aandacht is er voor de tekst *Epistula de vulture*, waarin beschreven wordt hoe geneesmiddelen bereid kunnen worden van een gevangen genomen gier.

K. de Bundel, '[Recensie van: O.S.H. Lie (eindred.), *Het boek van Sidrac. Een honderdtal vragen uit een middeleeuwse encyclopedie*. Hilversum, 2006. Artesliteratuur in de Nederlanden 5]'. In: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 21 (2007), nr.1, p. 64-65.

Dan Burton (ed.), *Nicole Oresme's De visione stellarum (On Seeing the Stars. A Critical Edition of Oresme's Treatise on Optics and Atmospheric Refraction, with an Introduction, Commentary, and English Translation*. Leiden, 2006. *Modern and Early Modern Science* 7.

K. Busby en C. Kleinhenz (ed.), *Courtly Arts and the Art of Courtliness. Selected Papers from the Eleventh Triennial Congress of the International Courtly Literature Society, University of Wisconsin-Madison, 29 July-4 August 2004*. Woodbridge, Suffolk, 2006.

Online-recensie in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 08.02.14 door A. Classen.

Martine Clouzot, *Images de musiciens (1350 – 1500). Typologie, figurations et pratiques sociales*. Turnhout, 2008.

Uit de omschrijving door de uitgever: 'Les livres enluminés du Moyen Age résonnent de mélodies ins-

trumentales jouées par des musiciens hauts en couleurs: ménestrels, jongleurs, muses, animaux, grotesques, sirènes, anges, ainsi que le roi David emplissent les peintures des bibles, des psautiers, des livres d'heures, des traités, des chroniques et des romans. Toute une palette visuelle et sonore s'offre à la vue et à l'ouïe des lecteurs, spectateurs et auditeurs de l'époque et d'aujourd'hui. La beauté des images doit tout autant au talent des enlumineurs qu'à la pensée symbolique qui la structure. Quelles sont alors les formes iconographiques des musiciens dans les manuscrits peints? Quelles conceptions de la musique et des instrumentistes nous donnent-elles à voir et à entendre? En quoi la mise en image de la musique est-elle une clé de compréhension du monde au Moyen Age? La société bourguignonne de la deuxième moitié du XIVe siècle à la fin du XVe siècle sert de cadre à cette réflexion située à la croisée de l'histoire, de la musique, de la culture et de l'art.' Inhoud:

- *Aux marges de la musique*: Entre dérision et sacrilège: animaux, grotesques et squelettes musiciens;
- *L'animal musicien*: Le diable au corps – Une farandole d'animaux chez Philippe le Hardi – Une parodie chevaleresque – Résonances diaboliques – Une morale des marges?
- *Une iconographie musicale de la mort*: Le silence des grotesques – La femme, la musique et la mort: les sirènes;
- *Danses et mélodies macabres*;
- *Le jongleur, figure et discours*: Le jongleur *homo ludens* – Le jongleur *homo viator*, un marginal? – Diabolisation et moralisation des discours;
- *La musique du pouvoir*;
- *La musique de la cité*: Les instruments de la ville – Les ménestrels au service d'ordre – Du miracle à la confrérie: le métier de musicien
- *Les ménestrels du prince*: Une hiérarchie des instruments et des musiciens – Le statut des ménestrels à la cour – Le duc et ses trompettistes: service et fidélité
- *Harmonies princières*: La cour en représentation: musique et cérémoniels – Les trompettes aux tournois et à la guerre – Le son et le pouvoir: les entrées solennelles;
- *De la musica à l'harmonie du monde*;
- Au rythme des processions et des mystères: Une société en ordre: la procession religieuse;
- Une musique théâtralisée: le Mystère de la Passion – Le théâtre du monde?
- *Musica*: des mathématiques à la science divine;
- *Les «inventeurs» de la musica*: Pythagore, Tubal et les allégories de la musique – Les musiciens savants à la cour: entre théorie et pratique – Musique et médecine: une image et un remède à la mélancolie – *Musicus et Praefigura Christi*: le roi David harpiste;
- *L'harmonie du monde*: Les anges de l'Apocalypse et du Jugement dernier – Le cosmos musical: l'harmonie des sphères et la musique des anges – Une hymne à la beauté du monde.

M. Connolly, 'Practical Reading for body and Soul in Some Later Medieval Manuscript Miscellanies'. In: *Journal of the Early Book Society for the Study of Manuscripts and Printing History* 10 (2007), p. 151-174.

Over de vermenging van medische en religieuze formules, bezweringen en spreuken die in veel middeleeuwse volkstalige verzamelhandschriften plaatsvindt, in dit geval Engelse.

K. Cregan, *The Theatre of the Body. Staging Death and Embodying Life in Early Modern London*. Turnhout, 2008. Late Medieval and Early Modern Studies 10. [Verschijnt mei 2008.]

Beschrijving door de uitgever: 'This study is a threefold investigation of understandings of embodiment – as displayed in the playhouses, courthouses, and anatomy theatres of London between 1540 and 1696. These dates mark the waxing and waning of the Worshipful Company of Barber-Surgeons' domination of the practice of dissection in London. In 1540 Henry VIII gave them his approval and encouragement but by 1696 Edward Ravenscroft's *The Anatomist: Or the Sham Doctor* staged their loss of power. This loss of power, the book contends, is symptomatic of a major shift in the concept of embodiment. The book explains the changing understanding of the human body throughout this period by analysis of the interplay between the texts used in and the material practices of three specific public sites: the public playhouses, the Sessions House, and the Anatomy Theatre of the Worshipful Company of Barber-Surgeons of London. [...] In presenting this analysis, the author argues that the quality of embodiment begins to shift during this period from the mid-sixteenth century and throughout the course of the seventeenth century. In this shift one can observe how the earlier, 'traditional' interpretation of embodiment is intensified and re-solidified into the beginnings of the medicalized 'modern' body.'

- O. Cullin (ed.), *La place de la musique dans la culture médiévale*. Turnhout, 2007. Rencontres Médiévales Européenne 7.
- W. Davies, G. Halsall en A. Reynolds (ed.), *People and Space in the Middle Ages, 300-1300*. Met illustraties door A. Langlands. Turnhout, 2006. Studies in the Early Middle Ages 15. Online-recensie door J. Strothmann in *The Medieval Review* 08.04.05.
- P. Depreux (ed.), *Les élites et leurs espaces. Mobilité, rayonnement, domination (du VIe au XIe siècle)*. Turnhout, 2007. Haut Moyen Âge 5.
- H. Elkhadem en W. Bracke (ed.), *Simon Stevin, 1548-1620. L'émergence de la nouvelle science*. Turnhout, 2004. Publications of the Belgian Royal Library.

*Fachprosa*forschung – Grenzüberschreitungen 1 (2005). Ed. G. Keil. Baden – Baden, 2007.

Eindelijk is er onder de bezielende leiding van Gundolf Keil in Duitsland de eerste jaargang van een tijdschrift-in-jaarboekvorm verschenen dat zich speciaal richt op de (Duitstalige) artesliteratuur, en dat alles in zich heeft om voor de onderzoeker of geïnteresseerde een belangrijk instrument te worden. De nadruk ligt daarbij op de Middeleeuwen en de vroegmoderne periode, maar ook de eeuwen daarvoor en daarna komen aan bod. Er is ruimte voor lange tot zéér lange artikelen (zie hieronder). Het tijdschrift is nadrukkelijk interdisciplinair en het belang ervan is daarmee óók voor onderzoekers naar de Middelnederlandse artesliteratuur groot.

Uit de introductie op het eerste nummer (2005; verschenen eind 2007) van de uitgever: 'Die deutsche Fachliteratur des Mittelalters ist aus den modernen Darstellungen zur Literatur- und Wissenschaftsgeschichte nicht mehr wegzudenken; zahlreiche kulturgeschichtliche Disziplinen benutzen ihre Texte als Basis. Als Fachprosa der Freien und Eigenkünste umfaßt sie das Schrifttum von Medizin, Pharmazie, Alchemie, Mathematik, Astronomie und greift über den Bergbau, die Handwerke und das Kriegswesen bis zur Wald- und Landwirtschaft, zur Seefahrt, zum Handel und zu den Verbotenen Künsten aus. Die Fachprosa-forscher kommen – wie nicht anders zu erwarten – aus heterogenen Disziplinen und arbeiten als Ärzte, Apotheker, Natur-, Kultur-, Gesellschafts- und Geisteswissenschaftler mit unterschiedlicher Methodik auf unterschiedlichen Gebieten des weiten Literaturkomplexes; entsprechend weit gestreut sind ihre disparat erscheinenden Veröffentlichungen. Insofern war es angezeigt, jenen Weg weiter zu beschreiten, den Sudhoff 1908 mit 'Sudhoffs Archiv' erstmals gewiesen hatte und der – von Gerhard Eis gebahnt – zu einer eignen Zeitschrift führen sollte: Die 'Fachprosa-forschung' bietet sämtlichen Disziplinen, die sich mit altdeutschen Fachprosatexten befassen, das geeignete Forum; 'grenzüberschreitend' greift sie von der Sozial- bis zur Militärgeschichte aus; 'grenzüberschreitend' verfolgt sie die Wirkungsgeschichte über die Epochenschwelle bis in die Neuzeit, und grenzübergreifend geht sie jenen Entwicklungen nach, die bereits vor der antik-mittelalterlichen Epochengrenze einsetzen. Entsprechend übergreifend angesiedelt ist sie methodisch in Grenzgebieten zwischen einzelnen Disziplinen'.

De belangrijkste artikelen op het gebied van de middeleeuwse artesliteratuur zijn in dit eerste nummer (voor een volledig overzicht zie www.dwv-net.de/inhaltkeil.jpg):

- R. Vollmuth, 'Originalität und Wirkungsstärke als Kriterien historischer Wertigkeit. Dargestellt am Beispiel Walther Herman Ryffs', p. 11-24;
- R. Platzek, 'Zum Problemfeld der Arzt-Patient-Beziehung. Einige zeitlose Fragen aufgewiesen an einer ortolf-haltigen Bearbeitung der »Quaestiones de medicorum statu« aus dem spätmittelalterlichen Schlesien', p. 25-34;
- H.M. Wellmer en G. Keil, 'Das »Würzburger chirurgische Rezeptar«. Untersuchungen zu einer wundärztlichen Formelsammlung des späten 15. Jahrhunderts mit Textausgabe', p. 35-104;
- G. Keil, 'Das »Wässerbüchlein« Gabriels von Lebenstein und die »Oberschlesischen Roger-Aphorismen«. Beobachtungen zu Wirkungsgeschichte und Provenienz', p. 105-154;
- G. Keil en H.-M. Gross, 'Die »kleine Wundarznei« des Codex Farfensis 200. »Oberschlesische Roger-Aphorismen« des 14. Jahrhunderts', p. 155-188.

- L. Fagnart, 'L'Appartement des bains de François Ier à Fontainebleau. Certitudes et conjectures autour des œuvres de Léonard de Vinci.' In: *Journal de la Renaissance* 5 (2007), p. 117-127. Themanummer: *Les machines proto-industrielles de Léonard*.

- A. Gajewski en Z. Opacic (ed.), *The Year 1300 and the Creation of a New European Architecture*. Turnhout, 2007. Architectura Medii Aevi 1.
- W.P. Gerritsen, *Europa's leerschool: de zeven vrije kunsten. Een rondgang langs Leidse handschriften*. Leiden, 2007. Scaliger Lezingen 3.
Beschrijft middeleeuwse handschriften, aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Leiden, rondom het thema van de zeven *artes liberales*.
- A. Gowland, *The Worlds of Renaissance Melancholy. Robert Burton in Context*. Cambridge, 2006. Ideas in Context.
- C. Griffin, "'A Good Reder and a Deuout". Instruction, Reading and Devotion in the *Wise Book of Philosophy and Astronomy*'. In: *Journal of the Early Book Society for the Study of Manuscripts and Printing History* 10 (2007), p. 107-127.
- G. Gross, *Chanter en polyphonie à Notre-Dame de Paris au 12e et 13e siècles*. Turnhout, 2007. Studia artistarum 14.
Korte omschrijving: 'Cette étude concerne l'*ars musica* dans ses relations avec les arts du *trivium* et la mémoire et veut ancrer les compositions dans le contexte intellectuel et éducatif qui a permis leur éclosion et leur développement.'
- Y.N. Harari, *Special Operations in the Age of Chivalry, 1100-1550*. Woodbridge, 2007.
Betreft een overzicht van speciale militaire operaties en hun plaats in de geschiedenis van krijgskunde en oorlog in de middeleeuwen.
- J. Henry, 'The Fragmentation of Renaissance Occultism and the Decline of Magic'. In: *History of Science. A Review of Literature and Research in the History of Science, Medicine and Technology in its Intellectual and Social Context* 46 (2008), p. 1-39.
Belangrijk beschouwend overzichtsartikel over de vraag hoe het magische en het hermetische van de Renaissance (en de Middeleeuwen, waaraan ook veel aandacht wordt geschonken) geleidelijk aan werd vervangen door een meer rationeel wereldbeeld.
- G. Hollister-Short, 'Leonardo's Mechanical Inventions'. In: *Journal de la Renaissance* 5 (2007), p. 19-115. Themanummer: *Les machines proto-industrielles de Léonard*.
- C. Hourihane (ed.), *Time in the Medieval World. Occupations of the Months & Signs of the Zodiac in the Index of Christian Art*. Princeton, 2007.
Online-recensie in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 07.11.22, door M.A. Castineiras Gonzalez.
- B. van den Hoven van Genderen, 'De chirurgia ontleed [Recensie van E. Huizenga, *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context*. Hilversum, 2003. Artesliteratuur in de Nederlanden 2]'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006), p. 411-412.
- E. Huizenga, 'Een zak vol parels. Imponerend overzicht van de Duitse artesliteratuur. [Recensie van: B.D. Haage en W. Wegner, *Deutsche Fachliteratur der Artes in Mittelalter und Früher Neuzeit*. M.m.v. G. Keil en H. Haage-Naber. Berlijn, 2007. Grundlage der Germanistik 43]'. In: *W-mail* 8 (2007), nr. 2, 13-25.
- G. Keil, 'Serapion'. In: R. Müller (red.); H. Beck, D. Geuenich en H. Steuer (ed.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Dl. 28. Berlijn [etc.], 2005, 194b-197a.

- G. Keil, 'Wurm'. In: R. Müller (red.); H. Beck, D. Geuenich en H. Steuer (ed.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Dl. 34. Berlijn [etc.], 2006, p. 332a-340b.
Over het voorkomen en de betekenis van het woord 'worm' ['Wurm'] in de middeleeuwse geneeskunde, en het medische gebruik ervan.
- G. Keil, 'Die absteigende Konsistenzreihe als makrostrukturelles Gliederungsprinzip in wundärztlichen Arzneimittelhandbüchern des Spätmittelalters'. In: J. Kiefer (ed.), *Parerga. Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte. In Memoriam Horst Rudolf Abe*. Erfurt, 2007, p. 9-22. Sonderschriften der Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt 37.
Zeer interessante studie naar de manier waarop de ordening van laatmiddeleeuwse chirurgische trakta- ten een weerspiegeling is van de verschillende medicamenten die door de chirurgen bewaard en meestal aan de buitenkant van hun patiënten aangebracht werden. Veel recepten en formules blijken te zijn bij- eengebracht op de consistentie van de ingrediënten, dat wil zeggen de mate waarin ze vloeibaar, gasvor- mig of vast waren, en daarmee bijvoorbeeld kneedbaar of strijkbaar opgebracht konden worden.
- J. Klápste en P. Sommer (ed.), *Arts and Crafts in Medieval Rural Environment. L'artisanat rural dans le monde médiéval. Handwerk im mittelalterlichen ländlichen Raum*. Turnhout, 2007. Rurialia 6.
Bevat een groot aantal detailstudies over uiteenlopende gebieden in middeleeuws Europa, met name het noordelijk, niet-Romaanse deel daarvan (Groot-Brittannië, de Nederlanden, Duitsland, Scandinavië, Pol- en, Oostenrijk en Hongarije. Hieronder een deel van de inhoud van deze rijke en uitvoerige bundel:
– R. Marti, 'The early Medieval Potteries from Basle's Hinterland (Switzerland). Origin, Production and Diffusion of the Pottery Ware';
– J. Tauber, 'Das Eisengewerbe im Schweizerischen Jura. Ergebnisse der neueren Forschung';
– K. Tarcsay, 'Standortfaktoren der Glasproduktion im österreichischen Mühl- und Waldviertel';
– M. Takács, 'Handwerkliche Produktion in den dörflichen Siedlungen im árpádenzeitlichen Ungarn (10. bis 13. Jahrhundert)';
– A. Pálóczi-Horváth, 'The Archaeological Material of the Households of the Medieval Village of Szent- király';
– Z. Miklós en M. Vizi, 'Beiträge zum Handwerk des mittelalterlichen Marktfleckens Ete (Ungarn)';
– T. Sabján, 'Hungarian Vernacular Stoves of the Late Middle Ages in Regional Kontext';
– H. Kirjavainen en J. Riikonen, 'Changing Textile Crafts in Turku, SW Finland. Following Traditions and Adopting Innovations';
– J. Taivainen, 'Late Iron Age and Medieval Crafts in Rural Environment. With special reference to the Retula Village in Southern Finland';
– E. Svensson, 'Before World-system? The Peasant-Artisan and the Market';
– N. Mehler, 'Viking Age and Medieval Craft in Iceland. Adaptation to Extraordinary Living Conditions on the Edge of the Old World';
– N. Brady, 'Agricultural Tools and Agrarian Development in Early Medieval Ireland';
– M. Gardiner, 'Graffiti and their Use in Late Medieval England';
– J. Bond, 'Medieval Charcoal-burning in England';
– J.K. Knight, 'Rural Industries in Pre-industrial South Wales';
– B. Groenewoudt, 'Charcoal Burning and Landscape Dynamics in the Early Medieval Netherlands';
– R. Vanmechelen en S. de Longueville, 'Habitat rural et production céramique. l'Atelier de potier de Haillot (Belgique), X^e – XIe siècles';
– S. Krabath, 'Mittelalterliche Buntmetallverarbeitung in ländlichen Siedlungen';
– C. Theune, 'Ländliches und städtisches Handwerk im mittelalterlichen Brandenburg';
– S. König en G. Alper, 'Mittelalterliche Töpfereien im ländlichen Raum in Südniedersachsen und Nordhessen';
– S. Arnold, 'Salzgewinnung in Mittelalter und früher Neuzeit im Südwesten Deutschlands'.
- M. Kozluk, '«Pour satisfaire tant aux doctes, que aux peu savans». Traduction et terminolo- gie médicale en France à la Renaissance'. In: *Journal de la Renaissance* 5 (2007), p. 11- 18. Themanummer: *Les machines proto-industrielles de Léonard*.
- C. Lee, *Feasting the Dead. Food and Drink in Anglo-Saxon Burial Rituals*. Woodbridge, 2007. Anglo-Saxon Studies 9.

D. Lehoux, 'Observers, Objects, and the Embedded Eye. Or, Seeing and Knowing in Ptolemy and Galen. In: *Isis. International Review Devoted to the History of Science and its Civilization* 98 (2007), nr. 3, p. 447-467.

O.S.H. Lie, 'Hoerenwijsheid: de Middelnederlandse *Evangelien vanden spinrocke*'. In: *Ma-doc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 21 (2007), nr. 3, p. 169-179.

Opmerkelijk artikel over een bijzondere tekst. Een groep vrouwen wisselt tijdens zes spinavonden allerlei kennis en wijsheden met elkaar uit. De vertellingen worden opgetekend door een geleerde klerk. Uit het gedetailleerde onderzoek van Orlanda Lie blijkt dat deze zogenoemde *spinrokevangelies*, daar waar de tekst aanvankelijk een vrouwvriendelijk vertelkader voor de overdracht van kennis lijkt te zijn, zij uiteindelijk niets anders illustreert dan de minderwaardigheid van de kennis van deze vrouwen en de verderfelijkheid van hun leefwijze.

W.P. Marvin, *Hunting Law and Ritual in Medieval English Literature*. Cambridge, 2006.

A. McCabe, *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine. The Sources, Compilation, and Transmission of the «Hippiatrica»*. Oxford, 2007.

Uit de recensie van M. Decker in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 08.01.22: 'A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine by Anne McCabe deals with a little known work called the *Hippiatrica*, a handbook for veterinarians and horse keepers. [...] The study begins with an overview of the *Hippiatrica* and immediately stresses that it, like the *Geoponica*, the agricultural manual with which it is often compared, is the product of two movements. The first of these is the development of specialized disciplinary knowledge in the technical arts that we detect over the third through sixth centuries AD. The second is the trend of scribal excerpting that occurred in the tenth century, when technical literature was revived in intellectual circles in Constantinople. Although they were produced in the rather rarified environment of elite circles in the imperial center, these books had an utterly practical function. [...] We glimpse something of the richness of information contained in the *Hippiatrica*. The text offers nuggets of precious information on a range of subjects, especially the *materia medica* that veterinary writers presumed available to the horse doctor, among them saffron, myrrh, and cassia. Such exotic substances were put to common uses. They were used to treat wounds or to fumigate stalls. These practices are echoed in the *Geoponica* and suggest that the available range of exotic substances and experimental nature of treatments were varied and rich. McCabe has a keen eye for the enlightening, often humorous anecdotes which frequently reveal precious glimpses of medical thought, theory, and practice. [...] A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine establishes a new standard work that will be consulted by those interested in the Hippiatric corpus as well as those undertaking broader research in the communication of scientific knowledge and its transmission through the centuries.'

K.H. Metz, 'Technik als Wissen. Thesen zu einer historischen Theorie der Technik'. In: *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte* 58 (2007), nr. 2, p. 317-326.

Beschrijft de rol van de techniek in de geschiedenis van de mensheid als middel om kennis te verwerven en vast te leggen.

B. de Munck, *Technologies of Learning. Apprenticeship in Antwerp from the 15th Century to the End of the Ancien Régime*. Turnhout, 2007. Studies in European Urban History 14.

Begeleidende tekst van de uitgever: 'The importance of training and education is on the increase. While the production of 'human capital' is seen as a motor for a competitive economy, skills and expertise prove to be necessary for social mobility. Before the advent of a formal schooling system, training took place on the shop floor, under the roof of a master. The apprentice not only worked but also lived in his master's house and was thus trained and educated at the same time. In cities, this system was formally complemented by an official apprenticeship system, prescribing a minimum term to serve and an obligatory masterpiece for those who wanted to become masters themselves. Traditionally, historians see this as an archaic and backward way of training, yet this book's aim is to show that it was instead a very flexible and dynamic system, perfectly in tune with the demands of an early modern economy.'

- A. Musco en M. Romano (ed.), *Il Mediterraneo del '300: Raimondo Lullo e Federico III d'Aragona, re di Sicilia. Omaggio a Fernando Dominguez Reboiras Atti del Seminario internazionale di Palermo, Castelvetro - Selinunte (TP), 17-19 novembre 2005*. Turnhout, 2008. *Instrumenta Patristica et Medievalia* 49. [Verschijnt mei 2008.]
- R. Nanni, 'Leonardo's Kinematics and his Legacy in Early Modern Europe'. In: *Journal de la Renaissance* 5 (2007), p. 11-18. Themanummer: *Les machines proto-industrielles de Léonard*.
- R. Netherton en G.R. Owen-Crocker (ed.), *Medieval Clothing and Textiles*, dl. 2. Woodbridge, 2006.
Online-recensie in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 08.02.19 door J.L. Ball.
- N. Orme, *Medieval Schools. From Roman Britain to Renaissance England*. New Haven, Conn. [etc.], 2006.
Online-recensie in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 08.02.11 door J. Taliadoros.
- Publications du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes (XIVe-XVIe s.)* 47 (2007). Themanummer: *Boire et manger en pays bourguignons (XIVe - XVIe siècles)*.
- Inhoud van dit rijke nummer:
- M.-T. Caron, 'Le banquet dans la mémoire collective. La vision des chroniqueurs';
 - J. Paviot, 'Tenir état à table';
 - Y. Morel, '«Et ce jour mondit seigneur fist fere un banquet». Les banquets à la cour de Philippe le Bon et Charles le Téméraire';
 - J. Theurot, 'Approvisionnement de bouche et repas dans le comté de Bourgogne (1286-1374) d'après des comptes des Archives de Doubs, de la Côte-d'Or et du Pas-de-Calais';
 - P. Gresser, 'L'approvisionnement en gibier et poisson de la table des comtes et comtesses de Bourgogne aux XIVe et XVe siècles';
 - S. Bepoix, 'La nourriture fournie aux corvéables et aux travailleurs dans le comté de Bourgogne au début du XVe siècle';
 - D. Clauzel, 'Le vin et la bière à Lille à la fin du Moyen Age. Approches quantitatives';
 - C. Chatellain, 'Le maître et les échevins d'Amiens à table (1385-1483)';
 - L. Clauzel-Delannoy, '«Le hareng roi». Boulogne et le marché du poisson à la fin du Moyen Age';
 - S. Curveiller, 'L'alimentation d'après une source comptable. L'exemple de Dunkerque (fin XIVe-début XVe siècle)';
 - J. Heuclin, 'La table des chanoinesses de Maubeuge à la fin du XIVe siècle';
 - M. Mestayer, 'L'alimentation dans les «bonnes maisons» douaisiennes entre 1309 et 1365';
 - L. Paquay, 'Les dépenses en cuisine de la troupe de Guillaume de Juliers avant, pendant et après la Bataille des Eperons d'Or (23 mai-6 août 1302)';
 - F. Viltart, 'S'alimenter dans les armées de Charles Quint d'après les comptes des commissaires aux vivres des camps (1542-1543)';
 - B. Jongenelen, 'Food and beverage in «Le chevalier délibéré»';
 - L. Plouvier, 'La gastronomie dans les Pays-Bas méridionaux sous les ducs de Bourgogne. Le témoignage des livres de cuisine';
 - D. Soumillion, 'Le «Mesnagier de Paris» ou l'art culinaire médiéval';
 - G. Naegle, 'Garder la porte du diable. «Mengier deux fois le jour est vie humaine»'.
- F. Ravoire en A. Dietrich (éd.), *La cuisine et la table dans la France de la fin du Moyen-Âge. Contenus et contenants du XIVe au XVIe siècle. Actes du colloque de Sens (2004)*. Turnhout, 2007. *Publications du Centre de Recherches Archéologiques et Historiques Médiévales*.
- Uit de omschrijving van de uitgever: 'Le livre est divisé en quatre parties: a. La table d'après les données historiques, iconographiques, archéologiques; b. Conservation, préparation et cuisson des aliments; c. Le contenu: la production alimentaire végétale, animale et les boissons; d. Les contenants: la vaisselle en métal, en bois, en verre et en céramique.'

- C. Santing, '[Recensie van E. Huizenga, *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context*. Hilversum, 2003. Artesliteratuur in de Nederlanden 2]'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 122 (2007), nr. 1, p. 113-115.
- A. Scafi, *Mapping Paradise. A History of Heaven on Earth*. Chicago, 2006.
 Uit de online-recensie door C. Serchuk in *The Medieval Review* 08.04.04: 'Alessandro Scafi's magisterial *Mapping Paradise* is a beautifully produced multidisciplinary survey of the history of the cartography of Eden. Beginning with the scriptural text and its translations, lingering long in the Middle Ages, and concluding in the present day, Scafi moves with considerable agility through discussions of biblical exegesis, poetry, the disciplinary boundaries of university departments, contemporary art, the hydrology of the Nile, and the exact date of the Creation. Although not exclusively focused on medieval material, the mapping traditions of the Middle Ages dominate the book [...]. The book comprises eleven chapters, framed by a prologue and an epilogue. The first chapter reviews the literature on the mapping of paradise, which is in large extent a microcosm of the broader historiography of cartography. In his even-handed and balanced discussion of the prior sources, Scafi illustrates the current discursive approach to the study of maps as a departure from a more positivist position taken in the nineteenth century. As he moves through the historiography of his subject, Scafi cautiously addresses the concerns of the two principal specialist audiences for his project: one conversant with the history of cartography and the other with medieval studies. [...] Scafi makes an elegant case for the rich and dynamic intellectual life of the medieval period and also for the status of maps as graphic expressions of ideas about physical space. Scafi's agile interweaving of theology, philology, literature, and history reminds us of what Mapquest might let us forget: that maps are dense and complex images, that they are shaped by ideology, that they are never neutral transcriptions of a fixed reality.'
- M. Teeuwen, '[Recensie van: W.P. Gerritsen, *Europa's leerschool: de zeven vrije kunsten. Een rondgang langs Leidse handschriften*. Leiden, 2007. Scaliger Lezingen 3]. In: *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 30 (2007), nr. 4, p. 283.
- W. Urban, *Medieval Mercenaries. The Business of War*. Londen [etc.], 2006.
 Online-recensie in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 08.02.15 door D. Williman.
- S.N. Vaughn en J. Rubenstein, *Teaching and Learning in Northern Europe, 1000-1200*. Turnhout, 2006. Studies in the Early Middle Ages 8.
 Uit de online-recensie van J. Mews in *The Medieval Review* 08.04.24: 'The pedagogical slogan 'teaching and learning' draws attention to the importance of the experience of learning as much as on the content of teaching. This volume makes an important contribution towards such a perspective. Its wide and ambitious title might suggest that its geographical focus is wider than it actually is. 'Northern Europe' is here used to refer overwhelmingly to the Anglo-Norman domain, with a few essays on northern France, without anything on Germany. The volume is driven by a more specific aim, to get away from the traditional emphasis on the rise to dominance of Paris as an educational centre in the twelfth century, and to re-assert the influence of monastic schools, particularly within Normandy. [...] The essays in this volume help question rhetorical assumptions about a scholastic/monastic divide, by considering cultural, political, and religious influences on educational practice within particular locations in Normandy and northern France in the eleventh and twelfth centuries.' Inhoud van de bundel:
 – M.E. Moore, 'Teaching and Learning History in the School of Reims, c. 800- 950';
 – J.K. Glenn, 'Master and Community in Tenth-Century Reims';
 – P.D. Watkins, 'Lanfranc at Caen: Teaching by Example';
 – S. Vaughn, 'Anselm of Bec: the Pattern of his Teaching';
 – B.C. Brasington, 'Lessons of Love: Bishop Ivo of Chartres as Teacher';
 – J. Rubenstein, 'Guibert of Nogent's Lessons from the Anglo- Norman World';
 – W. North, 'St Anselm's Forgotten Student. Richard of Préaux and the Interpretation of Scripture in Early Twelfth-Century Normandy';
 – J.S. Ott, 'Educating the Bishop: Models of Episcopal Authority and Conduct in the Hagiography of Early Twelfth-Century Soissons';
 – J.D. Cotts, 'Monks and Clerks in Search of the *Beata Schola*. Peter of Celle's Warning to John of Salis-

bury Reconsidered’;

– J.L. Snyder, ‘Reason and Original Thinking in English Intellectual Circles. Aristotle, Adelard, *Auctoritas*, and Theinred of Dover’s Musical Theory of Species’;

– M. Münster-Swendsen, ‘The Model of Scholastic Mastery in Northern Europe, c. 970-1200’.

Ph. Vendrix (ed.), *Music and Mathematics*. Turnhout, 2008 [verschijnt juni 2008]. *Epitome musical*.

Inhoud:

– P. Vendrix, ‘Music and Model in the Renaissance’;

– O.J. Abdounur, ‘Ratios and Music in the Late Middle Ages. A Preliminary Survey’;

– D. Tanay en R. Chen-Morris, ‘Music, Mathematics and the Rejection of Pansemioticism in the Renaissance’;

– B. van Wymeersch, ‘Qu’entend-on par “nombre sourd”’;

– A.E. Moyer, ‘Music, Mathematics and Aesthetics. The Case of the Visual Arts in the Renaissance’;

– B. Boccadoro, ‘Le passioni e i numeri’;

– G. Mambella, ‘Corpo sonoro, geometria e temperamenti. Zarlino e la crisi del fondamento numerico della musica’;

– C.V. Palisca, ‘Applications of Mathematic and Geometry in Galilei’s *Dialogo* of 1581’;

– R. Rasch, ‘Simon Stevin and the Calculation of Equal Temperament’;

– D. Sabaino, ‘Il Rinascimento dopo il Rinascimento. Scientia musicae e musica scientia nella Musica di Juan Carmuel Lobkowitz’;

– G. Bogeret, ‘Tempérament mésotonique et représentation’.

S.A. Walton, *Wind & Water in the Middle Ages. Fluid Technologies from Antiquity to the Renaissance*. Tempe, Arizona, 2006. *Medieval and Renaissance Texts and Studies*.

O. Weijers, *Le travail intellectuel à la Faculté des arts de Paris: textes et maîtres (ca. 1200-1500) VII. Répertoire des noms commençant par P*. Turnhout, 2008. *Studia Artistarum* 15.

J. Weststrate, *In het kielzog van moderne markten. Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel ca. 1360-1560*. Hilversum, 2008. *Middeleeuwse Studies en Bronnen* 113.

A. Willemsen, *Back to the Schoolyard. The Daily Practice of Medieval and Renaissance Education*. Turnhout, 2008. *Studies in European Urban History (1100-1800)* 15. [Verschijnt mei 2008.]

Uit de tekst van de uitgever: ‘After about 1300, most schools in the Netherlands came under secular rule. It managed to create good and accessible schools, causing a hey-day for education in the 14th, 15th and 16th century. As a result, more than half of the children participated in basic instruction and literacy rate went relatively high. A contemporary Italian visitor noted with awe that “in the Low Countries everybody could read and write, even the peasants”. In the 16th century, the curriculum changed because of the Reformation and the availability of printed texts. In this book, the favourable situation in the Netherlands is compared with the rest of Western Europe.’

Erwin Huizenga